

Megismerhetők-e a multikulturális közösségek társadalmi struktúrái?

Gráfik Imre: *Határtalanul. Határon innen és túl / Grenzenlos. Auf Seiten der ungarischen Grenze / Without frontiers. Inside and outside Hungary.* Pécs: Pro Pannonia. 2013. 360 p.

1.

Kevés olyan néprajzkutató-muzeológus van hazánkban, aki a humán tudományosság berkein belül annyi széleskörűen fontos témafeldolgozást tudhat maga mögött, mint Gráfik Imre. Az elsősorban a budapesti Néprajzi Múzeumhoz ezer szállal kötődő etnográfus nemcsak gyűjteményi raktárak mélyén mozog otthonosan, hanem terepen és levéltárban is igazán tudja, mire kell és érdemes kutatói figyelmünket ráirányítani. Talán éppen a muzeális gyűjtemények sokféleségének és hasznának belátásával, muzeológus kutatóként számos olyan hazai és nemzetközi kiállítást rendezett, amely etnikai és nemzetiségi, vagy éppen a határon túli magyarság sokszínű néprajzi örökségével kapcsolatos. Szerteágazó kutatói érdeklődését jól érzékelteti, hogy korábban megjelent tanulmányai és kötetei többek között a tradicionális néprajztudomány olyan területeit ölelik fel, mint a közlekedés, a szállítás és a kereskedelem hagyományos formái, a kézművesség és a tárgyalkotó népművészet, a népi építészet és a településnéprajz, amelyek a mai vonatkozó kutatások és az oktatás számára továbbra is megkerülhetetlen eredményekkel szolgálnak.¹ Ugyanakkor újabb szemléletű néprajzi/antropológiai vizsgálatai kiterjednek a határon túl élő magyarság néprajza, kulturális öröksége, valamint a jelenkori társadalmi-kulturális kapcsolatok, a nyelvhasználat és az identitás témáira is. Az utóbbi orientációt magyarázzák Gráfik szakmai életútjának azok a jelentős állomásai, amelyek az 1980-as évektől az Ethnographica Pannonica Munkabizottságban, a MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság Magyarországi Kutatási Munkabizottságában, a magyar–osztrák határ menti, szombathelyi Savaria Múzeumban és az Alpok–Adria Munkaközösségben vállalt szakmai feladataihoz kötődnek elsősorban. Lényegében most megjelent gyűjteményes tanulmánykötete az e szervezetek aktív bevonásával megvalósult korábbi kutatási projektek, illetve az ezek során született feldolgozások eredményeit kínálja az újraközléshez gondozott szövegek formájában.

2.

A *Határtalanul. Határon innen és túl* című kötet első megjelenésének idejét figyelembe véve tulajdonképpen az 1989–1990-es politikai rendszerváltás és a 2010-ben a Nemzeti Együttműködés Rendszerének bejelentése között eltelt két évtized igen tanulságos etnológiai lenyomata. Ez az ezredfordulós időszak egyben Magyarország 2004-es európai uniós csatlakozása előkészítésének és beteljesedésének, így az országhatár társadalmi-politikai jelentőségének, az erre és általa való társadalmi reflexiók gyökeres átalakulásának korszaka is volt. Persze nemcsak itthon, hanem a szomszédos országok népessége, így a kisebbségbe szorult magyar közösségek számára is. Ezeket a korábban nem tapasztalt léthelyzeteket, az azokat előidéző és az azokban létrejövő eseményeket, kulturális mozgásokat és változásokat pásztázó terepi vizsgálatok, illetve ebből a szakmai igényességből építkező szövegek, úgy gondolom, valóban a leghitelesebb és legárnyaltabb forrásokat jelentik számunkra az egyre szélsőségesebben medializált IT-világunkban. Ezzel összefüggésben kiemelendő, hogy az Órisziget (Siget in der Wart, Ausztria), Nagypiszanica (Velika Pisanica, Horvátország), a magyar–osztrák–szlovén hármashatár térsége, valamint a nyugat-dunántúli Iklanberény (Vas megye) környékére fókuszáló tíz dolgozat mindegyike több idegen nyelvre lefordított változatban is olvasható, így angolul, németül, horvátul és szlovénül. Tekintve, hogy a feldolgozott témákat is egyfajta határokon átívelő nemzetköziség jellemzi, így ennek köszönhetően az eredményeket nemcsak itthon, de a vonatkozó környező országokban és Európa–szerte is megismerheti a Kárpát-medence vidékén élőket megérteni vágyó tudományos közönség és közélet.

3. Azzal együtt, hogy az elemzések nagy része az 1990-es években végzett, alapvetően állomásozó terepmunka során gyűjtött adatokon alapul, jellemzője a közölt írásoknak egyfajta térségi szemlélet, ami a történeti tények, ismeretek és korabeli leírások beemeléseinek igényét sem nélkülözi. Ez a fajta, a múlttól az etnográfiai-etnográfusi jelenig tartó perspektívaváltások, az idődimenziók érzékeltetései valóban jelentős mértékben gazdagítják az egyes tanulmányokat, ugyanakkor a hazai szociál- és kulturális antropológiai kutatások között is ritkán érezhető mélységeket hoznak felszínre. Sőt, Gráfik Imre szemléletében a tudományos ismeretek alkalmazhatóságának igénye is tetten érhető, mint például az egyik legkisebb burgenlandi falu, az Árpád-kor óta magyarságát őrző Órisziget központjában lévő archaikus *in situ* népi műemléki együttes és néprajzi gyűjtemény védelméről, annak elképzelt és be nem teljesült programjáról szóló tanulmánya.
4. Valóban, könyvként egyben olvasva a tanulmányokat a múlt és jelen találkozását megteremtő, a társadalmi valóságokat feltáró elemzések és leírások még inkább meggyőzően hatnak. Mindez a horvátországi, nagypiszanicai szórványmagyarokkal foglalkozó és egymást követő hat tanulmányban érvényesül leginkább, kezdve a nemzeti tudat őrzésében az egykori népszínművek szerepének bemutatásával, majd ezt követően a nemzeti identitás megélését a közelmúltban lehetővé tevő társadalmi módozatok és kulturális gyakorlatok felvázolásával. Persze a Kárpát-medencei magyar kisebbségi közösségek kortárs működése talán nehezen is lenne megérthető a történelmi előzmények megismerése nélkül. Még ha az 1990-es évek jelenkutatásai során feltárt állapotok nyilván nem feltétlenül lehetnek azonosak a maiakkal, Gráfik Imre meglátásai és következtetései igen megbecsülendők, és nem utolsósorban jó alapot szolgáltathatnak további potenciális változásvizsgálatokhoz. Ezek között is a kötet egyik leginkább figyelemreméltó megállapítása szerint ugyan az anyanyelv használatával csökken a magyarságtudat, ám a magyar identitás, származástudat különféle árnyaltabb módokon, érzelmi megnyilvánulásokban való továbbélése így is megfigyelhető. Így aztán akárhogyan is, végső soron felmerül a kérdés: a 21. században vajon meddig lesz érvényes Széchenyi 19. század közepi víziója, a nyelvében élő magyar nemzet? A horvátországi magyar közösség belső működésének különféle adatfelvételeken és információkon alapuló elemzésétől a kötet elvezeti aztán olvasóját egészen a határon túli magyarság megmaradásának esélyeit végiggondoló elvi, államelméleti és nemzetközi jogi megközelítések, keretek felvázolásáig.
5. Ezenkívül lényeges annak kiemelése, hogy a kötet egyik legfontosabb kulcskifejezése a multikulturalitás, közelebbről a multikulturális közösségek kapcsolatrendszer. Az erre a témára kifejezetten koncentrált, a címében is e kifejezést használó tanulmány tulajdonképpen lehetséges viszonyulásokat mutat be, hiszen azok létjogosultsága a Dráva és a Száva folyók közötti térségben fekvő, a nagypiszanicaitól eltérő összetételű közösségek körében nyilván másként tételveződhet. Ezzel együtt is igen figyelemreméltó, hogy az egyes szaktudományi és köznyelvi fogalmak (például gazdagság, kulturáltság, etnikai és vallási viszonyok stb.) jelentéstartalmait milyen jelentős mértékben képesek újragondolásra kényszeríteni a terepmunka során feltárt valóságos kulturális cselekvések és intézmények. Úgy vélem, az egyének közösségi integrációja során lehetséges sokváltozós kapcsolatrendszerre megfogalmazott úgynevezett „*forgórózsamodell*” (146. p.) az összehasonlító etnológiai vizsgálatok igencsak megfontolásra érdemes kiindulási alapját jelentheti az elkövetkező kutatógenerációk számára. Hiszen a mindennapok társadalmi-kulturális folyamatai állandó és szerteágazó dinamikus változásban vannak, azok mindenkor szinkronikus megragadására pedig ez kitűnő módszertani ajánlás, amely csakugyan továbbfejlesztésre érdemes. Mindeközben a recenzens számára igazán feltűnő, hogy mialatt a szerző az etnoszemiotikai kutatásokban is érvényesülő absztrahálásba és modellálásba hajló teoretizáló igényét itt is jól érvényesíti, és a levi-straussi fogalomtárban megkerülhetetlen bináris *oppozíció*kra építve dolgozza ki elméletét – vagyis inkább egy esetleges elméleti alapvetés alapjait –, a strukturalizmus legnagyobb francia mesterére mégsem hivatkozik (Lévi-Strauss 2001:110–131). Még akkor sem, ha saját megfogalmazása szerint is egy „32 változós (pontosabban 16-16) struktúra” (143. p.) feltárását végezte el, eljutva a társadalmi működés megértéséhez a szinkronikus struktúrákban való összehasonlító vizsgálatok lehetőségéig, vagyis *horribile dictu* a strukturális antropológia küszöbéig.

6. Az utolsó három dolgozat egy újabb fordulattal a délnyugat-dunántúli határvidék térségi átalakulását választja témájául, leginkább történeti folyamatában láttatva azt. Erre igazán alkalmas a magyar–osztrák–szlovén hármass államhatár, ahol az első világháborút lezáró, 1920 júniusában kelt békeszerződés értelmében új nemzetállami határok születtek, a magyarság szempontjából nemcsak korabeli össznemzeti traumát okozva, de a konkrét térségben élő multietnikus közeg mindennapjait meghatározó szétszakítotttságot is maga után vonva. A hármass határ végleges kijelölésének mikrotörténete önmagában is jól példázza a helyben kialakult ellentmondásos, néhol egészen abszurd élethelyzeteket. A második világháborút lezáró békekötés újra ezeket az állapotokat konzerválta és erősítette meg, ami igen sokáig magában hordozott újabb lehetséges konfliktushelyzeteket. A 20. század második felében elszigetelt és tiltott helyből aztán az 1990-es évekre a hármass határi találkozási oldották fel a korábbi mikrotérségi feszültségeket. A közép-európai rendszerváltozások eredményeként a korábbi merev határok újra átjárhatóak lettek, ezzel új perspektívákat nyitva a szomszédos országok közötti együttműködésekre is. A közvetlenül érintett mikrotérségi szinten ilyenek a határon átnyúló, újraéledő rokoni, baráti kapcsolatok, a többnyelvűségből fakadó politikai és közéleti kapcsolódások, nem utolsósorban a peremhelyzetben lévő közösségek együttes gazdasági és kereskedelmi fejlődési lehetőségei, de a kultúra, a sport- és szabadidős tevékenységek, a turizmus és idegenforgalom is újrapozícionált helyzetbe kerültek.
7. Az 1989–1990-es rendszerváltás, majd a nyugatra nyitott határok egészen új típusú politikai, gazdasági és társadalmi folyamatokat indítottak be, beleértve a magyarországi falvak külföldiek által történő „felfedezését” is, vagyis a külföldiek megtelepedésének korábban nem tapasztalt, új formáit. Gráfik Imrének az észak-vasi aprófalvú, Iklanberény „feltérképezéséhez” választott intenciója újra a kapcsolatrendszer felé vezet minket. Az egyetlen kutatópontra fókuszáló adatfelvételen alapuló „mélyfúrása” inkább leíró és értelmező jellegű, rendszerezése itt már nem jut el a különféle struktúrák felvázolásáig, inkább „csak” modellezni próbálja a különféle privát és térségi interperszonális (elektronikus kapcsolattartáson kívül eső) kapcsolatokat, persze eredményei így sem minden tanulság nélküliek. Úgy tűnik, a letelepült, főként nyugat-európai (német, osztrák, holland) nagyvárosokból érkező külföldiek nem kívánnak integrálódni a falvak korábbi lakóinak társadalmába, a falun kívüli kapcsolataik is megállnak a kistérségi szinten, a térségi identitás kialakulásának is csak szerény jeleit sikerült rögzíteni.
8. A kötet zárótanulmánya ismét szélesebb regionális összefüggések felvázolására törekszik a „pannon táj” elméleti konstrukciója, illetve Vas megye körül. Az elméleti okfejtések és a térség jövőjére vonatkozó és reményt keltő víziók ezúttal is a regionális adottságok, a kulturális örökség és az aprófalvas kistelepüléseken új otthonra lelt külföldiek egymásra hatása körüli témákból indulnak ki. Az eredetileg 2011-ben közölt vonatkozó tanulmány talán legérdekesebb része a magyarországi le- és megtelepedés akadályait soroló alfejezet. A jogszabályi különbségeken, illetve a jogharmonizációs kérdéseken túl etnológus-antropológus szemmel inkább érdekesek a nyelvi-kommunikációs nehézségek, illetve a jelenkori többnyelvűség hiánya, ami egykor anynyira mélyen jellemezte a határtérségben élőket. Megoldásként a szerző egyfajta „civil kommunikációs” modellt ajánl, abból a megállapításból kiindulva, hogy az Európai Uniót annak polgárai mintegy „alulról” is építik – hivatkozva Szépe György nyelvtudományi megalapozottságú megállapítására (Szépe 2002:27–40). Ennek esélye alighanem még mindig és továbbra is fennáll, s csak remélhetjük, hogy az európai polgárok, beleértve természetesen a közép-európai népeket is, „határtalan” lehetőségeikkel élni is tudnak. Ugyanakkor a társadalom- és kultúratudományi, terepmunkán alapuló várható, jövőbeni néprajzi/antropológiai vizsgálatok mindeközben majd közelebb visznek minket és másokat a hétköznapi szintjén konstituálódó valóság jobb érzékeléséhez, megértéséhez – és a megértés igényének megerősítéséhez, felkeltéséhez.

JEGYZETEK

1 Gráfik Imre műveinek bibliográfiai áttekintéseként lásd Hála–Máté, szerk. 2004.

IRODALOM

HÁLA JÓZSEF – MÁTÉ GYÖRGY, SZERK.

2004 *Varia Bibliographica* Gráfik Imre köszöntése. Budapest: Európai Folklór Intézet. /EFI Communicationes, 13./

LÉVI-STRAUSS, CLAUDE

2001 *Strukturális antropológia I.* Budapest: Osiris.

SZÉPE GYÖRGY

2002 *Nyelvpolitika – Pannóniából nézve. In Közép-Európa: egység és sokszínűség.* Gadányi Károly – Pusztay János, szerk. 27–40. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola.